

LUGRÍS FREIRE, EMIGRANTE

Xosé Neira Vilas

Na rúa O'Reilly número 458, da Habana, inda se conserva a casa onde estivo a redacción e a administración do periódico *El Eco de Galicia*, fundado en 1878 por Waldo Álvarez Insua, da Estrada. Alí, nunha sinxela cerimonia, presidida polo historiador da cidade, Eusebio Leal, deixamos colocada unha placa, enviada pola Real Academia Galega, a pedido noso, en marzo de 1978, para conmemorar os cen anos deste semanario, decano da prensa galega en América.

En 1883, nin ben arribou á capital de cuba, Manuel Lugrís Freire, un mocíño de vinte anos, procedente da vila de Sada, dirixiuse a aquela casa e amistou de seguida co estradense, algo maior ca el. Algunhas semanas despois ve a luz o primeiro traballo impreso de Lugrís nas páxinas de *El Eco de Galicia*, un poema longo, evocador, titulado “Nostalxia”, no que un vello sentado ó pé dunha palmeira expresa a súa melancolía, a súa dor de ausencia. Conta que saíu da Coruña cando era moi novo e que, pensando que o diñeiro remediaba todos os males, deixou Soñeiro. Di: “Eu sóio quero volver/a Galicia, nada máis, /na miña casa morrer/ que me enterren se pode ser/ onde enterraron meus pais”. Cadra que en Soñeiro estaba a pensión onde o Manoliño Lugrís, case un rapaz, se aloxaba cando era escribente en Oleiros.

Na Habana gañou o seu sustento traballando de contable sucesivamente en tres casas. No centro histórico da cidade, inda podía verse, ata non hai moito, gravado en pedra, o nome de Otamendi Amiel, a primeira delas.

Lugrís naceu como poeta en América. Por un artigo del, publicado anos despois, temos noticia de que comezara novo a escribir versos (non sabemos se en castelán ou en galego), pero foi na emigración onde madureceu, onde publicou o seu primeiro escrito. Como lle ocorreu a tantos. Foi o caso de Cabanillas, Blanco Amor, Prieto Marcos, Blanco Torres, Xosé Conde, Emilio Pita, Avelino Díaz...

Seguiu colaborando en *El Eco de Galicia*, no que ademais de poemas deu a coñecer, co pseudónimo de L. U. Gris, en sucesivas edicións, a noveleta titulada “O penedo do crime”, na que recrea unha lenda popular mariñá. É dicir, no citado semanario publica tamén o seu primeiro texto literario en prosa.

Un ano despois do seu arribo xa era vogal da Xunta directiva do Centro Galego. Ó mesmo tempo vencellouse a institucións culturais cubanas e foi nomeado socio de honra do Liceo Artístico e Literario de Regla e do Casino Español de Guanabacoa, dúas vilas populosas da outra banda da baía habaneira.

Cuba vivía unha etapa de relativa paz entre dúas guerras pola independencia. A que rematara en 1878 que deu lugar ó Pacto do Zanjón (un pacto que Antonio Maceo e outros líderes cubanos consideraban unha rendición), e a que se iniciaría en 1895, organizada por José Martí. Había no país unha grande efervescencia política e tamén algúns estalidos insurreccionais como os de Holguín e Santiago de Cuba, e o desembarco de Limbano Sánchez, todos eles abortados polas forzas represivas. Na Habana creouse un Club Central Revolucionario. Os gobernadores deixaran de chamarse capitáns xenerais pero seguían sendo militares. No terreo económico aparecen melloras tecnolóxicas no sistema de produción de azucre e multiplícase o cultivo do tabaco. E inda que continuaron explotados, os escravos fóranse convertendo en traballadores libres asalariados. Na Habana circulaban tranvías e comezaba a expandirse o alumado eléctrico. Tal é o ámbito en que se move o emigrante sadense.

Pero hai ademais un ámbito especificamente galego. Xa existían a Sociedade de Beneficencia dos Naturais de Galicia e o Centro Galego. Rosalía de Castro fora nomeada Socia de Honra de ambas as entidades. Creárase o Orfeón Eco de Galicia. Alexandre Chao (antigo compañeiro de Manuel Murguía no xornal vigués *La Oliva*) fundara na rúa Obispo o establecemento La Propaganda Literaria, e en 1880 publicara *Follas Novas*, de Rosalía, que a autora dedicara aos galegos de Cuba. Este poemario, xunto con *Cantares Gallegos*, vendíase nas librerías da Habana. A emigración galega ía a máis. Multiplícabanse as actividades culturais e sociais.

Estamos en 1885. Lugrís ten vinte e dous anos de idade e un prestixio ben gañado polos traballos literarios e a súa actuación pública. O ferrolán Xosé Novo funda o semanario *Galicia Moderna*, no que o sadense comeza a colaborar. Novo e Lugrís convocan unha subscrición popular para erguerlle un mausoleo a Rosalía en Iria Flavia. Reúnense achegas de 1130 paisanos emigrados. En carta asinada por ambos comunícanlle a Murguía que poñen á súa disposición a cantidade recadada.

O 5 de xullo dese ano ve a luz o primeiro número de *A Gaita Gallega*, que Lugrís funda xunto co ortigueirés Ramón Armada Teixeira. Asinan respectivamente cos pseudónimos de Roque d'as Mariñas e Chumín de Céltegos. Trátase dun periódico mensual de pequeno formato, que leva o título do coñecido libro de Xoán Manuel Pintos, que se publicara en Pontevedra trinta e dous anos antes. Evidentemente é unha semellanza deliberada e non só no título. Onde Pintos divide o seu traballo en “foliadas”, o periódico habaneiro faino en “tocatas”. Tivo moi boa acollida en toda Cuba. Vimos notas sobre a súa presenza en xornais de Güines, Cienfuegos, Matanzas, e en *Constitución*, de Remedios, ata o saúdan en vesos galegos:

Por aquí tamén falamos
a lingua da nosa Suevia.
¡Canto ben nos fan as cousas
que fala a Gaita gallega!

Dios lle dea a Chumín de Céltegos
e ós que traballan en ela,
sorte abonda, moita vida
e todo-lo que les queiran.

Pasado un tempo, LUGRÍS afastouse do periódico, que seguiu só a cargo de Armada Teixeira. Tense especulado sobre a causa posible daquel distanciamento e tamén do que o levou a arredarse un algo de Álvarez Insua. Talvez fosen razóns ideolóxicas. Armada e Insua eran máis ben conservadores e el estaba na liña rexionalista de Murguía e Pondal. Máis alá das ideas tivo algúns desencontros, sobre todo con Armada, por mor dunhas recensións que desagradaron.

Na Habana nace a sociedade Aires da miña Terra, da que LUGRÍS é o principal impulsor, e coautor dos estatutos da mesma. Era un xeito de homenaxe a Curros Enríquez, a quen admira fondamente. Integra a Xunta directiva e logra que, por aclamación, o poeta de Celanova sexa nomeado presidente de Honra. Colabora no boletín mensual do mesmo nome, xunto con Emilia Pardo Bazán, Sofía Casanova, Álvaro de la Iglesia e outros. A entidade mantén certas discrepancias co Centro Galego.

A costureira d'aldea é a primeira obra teatral de LUGRÍS. Escribiuna en Cuba, e foi ensaiada, pero non existe constancia clara de que fose levada á escena.

En 1894 chega á Habana Curros Enríquez. LUGRÍS corre a abrazalo. Sente por el unha grande admiración. Tíñanse cruzado algunha carta. Curros tenlle aprecio. E inda que non é mester do seu agrado prológallo o poemario *Soidades*, o único libro que o sadense publica en Cuba. A amizade entre eles será de por vida.

Teñen camiñado xuntos pola cidade. LUGRÍS era o guía. Íalle mostrando rúas e palacios, monumentos, parques e as vellas fortalezas do Morro, da Cabaña, de Atarés. Tamén se encontraban na casona de Prado e Dragones, sede o Centro Galego, na que con frecuencia coincidían con Chané, Nan de Allariz, Constantino Anel, Fontenla Leal, Pepe de Xan Baña, Xan de Masma...

Cuba foi para LUGRÍS unha referencia perenne. Retornou a Galicia en 1896. Os trece anos que alí estivo foron intensos, definidores. Alí descubre a singularidade de Galicia e dedícase a estudala e a enxalzala. Foi, sobre todo, un fervoroso defensor da nosa lingua.

Volve ó seu país (como el recordaría anos máis tarde) cun libro de versos, *Soidades*, prologado por Curros, unha colección de *A gaita gallega* e o manuscrito da peza teatral *A costureira d'aldea*. E algo máis: volve casado cunha fermosa muller cubana: Concepción Orta.

Van alá corenta e tres anos dende que se instituíu o Día das Letras Galegas. Corenta e tres homenaxes a figuras senlleiras da nosa literatura. O trinta por cento, ou sexa, doce nomes pertencen a escritores emigrados ou exiliados —que vén ser case o mesmo— que fixeron obra en América. Nomes como Curros Enríquez, Castelao, Ramón Cabanillas, Antón Villar Ponte, Celso Emilio Ferreiro, Eduardo Blanco Amor, Luís Seoane,

Rafel Dieste, Roberto Blanco Torres, Avilés de Taramancos, Lorenzo Varela e Manuel Lugrís Freire. Isto dános a medida do que significou e significa inda hoxe o chamado Novo Mundo para a nosa cultura. Da outra banda do Atlántico chegaron a Galicia a bandeira, o himno, a Academia, trescentas escolas e moitas outras realidades tanxibles e entrañables. Non o esquezamos.

Chegounos tamén a referencia da obra múltiple dos trasterrados, da Galicia de alén-mar que seguiu crescendo e dando fe da súa existencia entre propios e alleos; Galicia transcendida, universal, avanzando por todos os camiños, mentres no seu territorio reinaban o escurantismo e a represión, que de todo padeceu este país en diferentes etapas do seu existir.

Estamos no ano da Memoria Histórica e xusto é que recordemos ós homes e ás mulleres que tiveron que marchar para gañar a vida ou salvar a vida. Recordemos ós tantos e tantas que levaron en alto a bandeira da dignidade de Galicia mundo adiante. En boa medida débémolles a realidade institucional, social e cultural de hoxe en día.

O sadense Manuel Lugrís Freire foi un deles. Descubriu o seu país estando lonxe del e converteu a saudade en enerxía creadora. Trece anos fóra, añorando, cavilando e traballando, fecundaron e marcaron de por vida a acción deste apóstolo da causa nacionalista.

É xusto que o recordemos precisamente neste ano do centenario da Academia. E ademais é xusto que o fagamos nesta terra, neste lugar do Castro de Samoedo, no Museo Carlos Maside, que tamén é obra de emigrantes.